

NORMA VE ŠKOLE: POZNÁMKA KE SPISOVNOSTI

Miloš Kučera

Pedagogická fakulta UK Praha

Abychom si dokázali představit situaci učícího se žáka a vyvíjejícího se dítěte, měli bychom u předávaných poznatků zachycovat jejich konkrétní podobu **normy**, tj. něčeho, co je správné a žádoucí, ale ne nutně pravdivé; co může být, jsouc historicky konstituovanou praktikou a ještě navíc posunuto didaktickým kontextem, jaksi "zflíkované", vnitřně nejednotné a kompromisní; co může vyjadřovat mocenská poměry mezi sociokulturními skupinami. Zkusíme něco podobného ukázat na normě spisovnosti, zejména v jejím aspektu **pravopisu a správné výslovnosti**.

V 1. třídě se děti učí zápisu na základě přesného slyšení, často při malé familiárnosti s psanou podobou slov a při jejich možné izolaci od významu – ten vystupuje jen jako kritérium přesného čtení homonymicky blízkých slov (*kosa* vs. *koza*). Jde v zásadě o pozici **fonetické transkripce**¹⁾. Tato pozice se v psaní dětí projevuje někdy jako skutečná laická invence některých postupů této vysoce profesionální normy, někdy jako přibližnost zápisu: tak diktované *představit* je zapsáno mj. jako *přetstavit*, *přectavit*, *přetstavi*, *přestavi* (někdy je zde třeba rozlišit, kdy jde o přesný zápis ledabylé výslovnosti a kdy o ledabylý zápis výslovnosti přesné); *nyní* zas mj. jako *niří*, *niní*, *miní* (kde bychom mohli spekulovat o záměně *m* za *n* jako reakci na problém změkčení či posunu *n*->*ň*). Je paradoxní, ale možná právě nutné, že největší začátečník se zde stýká s největším specialistou (nejde v myšlence elementů a elementaristiky o stejnou abstrakci jako na metaúrovních vědy, zde lingvistiky?).

Ve 2. třídě však dochází k **pravopisnému obratu**: ryze fonetický princip je popřen zavedením morfologického hlediska, které zprostředkovává významový rozdíl mezi slovy, a to pouze "*pro oko*", ideograficky²⁾: viz zejména tzv. spodobu (např. */let/* může být zapsáno jako *led* anebo *let*). S pravopisem mají děti přijmout myšlenku zvláštní racionality psaného jazyka, která jim nebyla cizí, ale jak uvidíme dále, byla jim vlastně vymlouvána; dál si dát si práci s jejím použitím, když by jim většinou k pochopitelnosti zápisu stačil kontext. Mají přítom na rozdíl od poučení 1. třídy čist nikoli přesně, ale s mírnou, regulovanou nepřesností, s asimilací: *led* se musí číst stejně jako *let* (zatímco *kosa* a *koza* se muselo vyslovit přesně podle zapsaného rozdílu). Jak zabránit riziku takové chybné hyperkorektnosti? Je třeba číst nahlas, předčítat, a to někomu, kdo má jistotu v podobné aristokratické ležérnosti: nejlépe tedy intelektuálovi či tzv. kultivovanému mluvčímu. Podobný sociálně kulturní šiboleť má své identitní koreláty: je možné věřit svým očím bez cizích uší? Nezkazil jsem si rodný, mateřský, rodinný jazyk?³⁾ Atd.

Charakter normy spisovnosti, kterou předává škola podle mluvnic lingvistů, můžeme zkusit dál určit podrobněji. Spisovnost má ve jménu *pis*, ale toto psaní jako

by zůstávalo spojeno s mluvením- jak už to sugerovalo *čtení nahlas*. Ideografický obrat pravopisu jako by se týkal jen názornějšího zápisu tradičního mluvního řetězu, projevu, přednášky.

U některých historiků a antropologů však bývá s ideografií spojována zásadnější **simultánnost** prezentace významu, jeho "tabulkovost". Mírně např. kombinatoriku v seznamech a tabulkách se slovy vytrženými z větných kontextů, jak ji pro genezi písma našel J. Goody⁴⁾, jenž ji- účetnickou a vědeckou- odlišil od literární tradice souvislých projevů (podobné formální konfigurace mohou ovšem fungovat jako struktury i pro literární projevy). Analogicky se někdy hovoří o rozdílu v zápisu mezi formou *volumen* a formou *codex*, tj. mezi formou svitku (pro názornost si jej představme vycházející z úst mluvícího) a formou knihy s jejími kapitolami, paragrafy, Obsahem, stránkováním, rejstříky a vůbec s celou typografií: psaný jazyk v této své plošné a prostorové specifické bývá mluvnice zcela opominut. Velká pozornost grafice se kupodivu věnuje v 1. třídě; ukázali jsme to analýzou cvičení a slabikářů s jejich kombinatorikou písmen a slabik, přehazováním a spojováním prvků, vyčerpáváním možností, křížovkami, rámečky, akrofonie a zkratkami... Tato grafika však měla jen pomocnou funkci pro cíl osvojit si fonetický princip. Na druhé straně nelze vyloučit její přenos na další varianty analytického čtení a psaní na vyšších úrovních významu. Pozoruhodná, ale nevysvětlená je také obliba poměrně neliterárních žánrů v dětské produkci mimo výuku: viz např. seznamy členů part, katalogy hvězd nebo zvířátek, jiné přehledy z výstřižků, systematicky vedené památníčky, nejrůznější sbírky.

Poznámky

¹⁾Viz: Vachek, J.: *Psaný jazyk a pravopis*. -In: Havránek, B. - Mukařovský, J. (Eds.): *Čtení o jazyce a poesii*, Praha, Družstevní práce 1942, zejm. ss. 223- 225; např.: "...podle názoru některých vynikajících fonetiků lze ideální fonetickou transkripci zaznamenatí zvukově správně i promluvy v takovém jazyce, jehož obsahová stránka zůstává zapisovateli neznámá a nesrozumitelná."

²⁾Pro toto základní určení českého pravopisu morfologickým doplňkem se opět přidržujeme J. Vachka (c. d.). *Ideografií* samou chápeme psanou nonfonetickou racionalitu, která na rozdíl od logografie nespočívá na přímém, bezprostředním odpovídání si "obrázku" či značky a slova (vzácný případ), ale na kombinaci prvků pro tento obrázek.

³⁾Vliv pravopisu na výslovnost nemáme systematicky zachycen. Se zmíněným rizikem hyperkorektnosti lze dále obecně předpokládat větší detaily ve výslovnosti- např. jako rozlišování souhláskových skupin: "*Pro pečlivou výslovnost českých slov může být při zachování zásad znělostní asimilace (tj. oně zmíněné ležérnosti- M.K.) oporou psaný jazyk, který stavbu souhláskových skupin (viz např. v námi uváděném představit- M.K.) velmi dobře zachycuje.*" (Karlík, P. - Nekula, M. - Rusínová, Z. [Eds.]: *Příruční mluvnice češtiny*, Praha, Lidové noviny 1995, s. 65); podobné tvrzení o opoře samozřejmě předpokládá ideální neměnnost, "pravdivost" znění slov, jejich zapsání ve slovnících.

⁴⁾Viz např. Goody, J.: *The domestication of the savage mind*. Cambridge, Cambridge University Press 1977.

PhDr. Miloš Kučera, CSc.
katedra psychologie
Pedagogická fakulta UK
Mysíkova 7
110 00 Praha 1